

Ўзининг айтишига кўра “нафис адабиёт муаллими” ўртоқ Боқижон Бақоев оғилга кириб таъби хира бўлди: сигирнинг қулоғига яна кана тушибди! Канадан ҳам кўра сигир унинг аччиғини келтирди: канани терай деса қўймайди – бошини силкийди, пишқиради.

– Ҳайвон! Сигир эмас, ҳайвон! – деди оғилнинг эшигини қаттиқ ёпиб. – Ҳайвон!

Хотини Мукаррам ҳовлида самоварга сув қуяр эди.

– Ҳайвон! – деди Бақоев, – бу сигирни сотиб пулига чўчқа олиш керак!

– Шаҳарда чўчқа асраш мумкин эмас, – деди Мукаррам самоварга кўмир солаётиб.

– Нима учун? Тақиқ қилинганми? Ким айтди? Мен ай-тиб эдимми? Тўғри, мумкин эмас... албатта, мумкин эмас...

– Уйга кириб, Ҳамида келди.

Ҳамида ўн олти ёшлардаги тирик, қувноқ қиз, поччасини кўриб севиниб кетди.

– Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман... эсизгина...

Ўртоқ Боқижон Бақоевнинг таъби очилди – сигир, унинг қулоғидаги кўм-кўк кана, ғўқиллаб тумшуғи билан ариқ ёқаларини бузиб юрган чўчқа кўз олдидан кетди.

– Техникумдан рабфакка ўтибсан, деб эшитдим, ростми? – деди. – Ҳимм... яхши қилибсан. Рабфакка ўт, деб мен айтиб эдим шекилли? Ҳимм... Ауфф, зарда бўлибман... Рабфак яхши. Мен бир борган эдим. Кантселяриянинг эшигига практикум деб ёзиб қўйипти. Тўғри эмас. Практикум, минимум, максимум булар ҳаммаси лотинча ёки лотинчага яҳин сўзлар. Мен, шахсан шундай деб биламан.

Бир оз жим қолишди.

– Боқижон ака, – деди қиз уялиброқ, – бир нарсани сиздан сўрамоқчи эдим: биз синфда Чеховнинг “Уйқу истаги”ни ўқидик, гўдакни ўлдирган қизни суд қилмоқчимиз.

Даъвогар гўдакнинг онаси – Раҳима бўлади, қораловчи – Шарифжон. Судялар ҳам бўлади. Мен қизни оқлаб, бутун гуноҳни унинг хўжайинига, ёш қизни бу қадар бераҳм эксплуататсия қилган кишига қўймоқчиман. Мана шу... Шуни ёздим. Шу тўғрида сизнинг фикрингизни билмоқчиман. Чехов шундай демоқчи эмасми?

Ўртоқ Бақоев ўйлаб туриб, сўради:

– Нафис адабиёт дарсини сизларга ким беради? Ҳакимов? Ахмоқ одам! Ўз устида ишламайди. Савол аломати ҳаммавақт”ми” дан кейин қўйилади десам, кулади. Гап бунда ҳам эмас...

Мукаррам самовар кўтариб кирди. Ҳамида ирғиб туриб, самоварни опасининг қўлидан олди ва столга қўйди. У, ҳомиладор хотинга самовар кўтартириб, қараб ўтирган поччасидан ўпкаламоқчи эди, бироқ уялди, индамади. Ўртоқ Боқижон Бақоев жуда чанқаб турган экан, устма-уст тўрт пиёла чой ичди ва терлади.

– Чучварадан кейин чой жуда яхши кетади-да, – деди юзидаги терни артиб, – Ҳимм... соқол ҳам ўсипти, сартарош бўлмаса одамлар маймун бўлиб кетар эди. Маймун, жуни тўкилиб, одам бўлган. Бу ҳақда ангелсинг фикри бор...

– Ҳалигини айтмадингиз, Боқижон ака, – деди қиз, – Чехов шундай демоқчи эмасми?

Ўртоқ Бақоев яна бир пиёла чой сўради.

– Чеховми? Ҳимм... буржуазия реализми тўғрисида сўзлаганда, энг аввал унинг объектига диққат қилиш керак. Буржуазия реалистлари тушунган, улар акс эгтирган объектив воқеликни англаш лозим бўлади. Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни... Ҳимм... Мукаррам, товукқа мояк қўйдингми? Қўйиш керак, бўлмаса дайди бўлиб кетади... Тавба, товукдан аҳмоқ жонивор йўқ – мояк қўйсанг туғади! Нима гучун мояк қўйсанг туғади? Хўроз нима учун саҳарда қичқиради? Ажойиб психология! Биология ўқийсизларми?

Ҳамида биологиядан нималар ўқиганини, бу ўқиш йи-лида яна нималар ўтилажагини сўзлаб берди ва ўзининг оқлаш нутқида физиологик асослар ҳам кўрсатиш нияти бор эканини айтиб, яна сўзни Чехов устига бурди.

- Ҳимм... - деди Бақоев,-Чехов тўғрисида ўзимнинг фикрим бор. Бошқалар нима деса десин, ҳар ҳолда унинг дунёга қарашида... Унинг дунёга қараши Пушкин ва Лермонтовларнинг дунёга қарашидан фарқ қилади. Бир давр, бир синф, бир мамлакат ёзувчилари бўлишларига қарамасдан, мутлақо фарқ қилади!

- Чехов Пушкин билан бир даврда яшаган эмас-ку, - деди Мукаррам, - бизнинг кутубхонада унинг Максим Горкий билан олдирган сурати бор. Чехов 1904 йилда ўлган бўлса керак.

Ўртоқ Бақоев бир оз ўнғайсизланди.

- Сизлар қайси Чехов тўғрисида гапираётибсизлар? Чойдан қуй!.. Бу Чехов ҳақидами? Тўғри, бу 1904 йилнинг биринчи ярмидами, иккинчи ярмидами ўлган... Бошқа рўмолча бер, бундан пиёз ҳиди келаётпти. Мен ана у Чехов, илк буржуазия реализмининг намояндаси бўлган Чехов ҳақида сўзлаётиман.

- “Уйқу истаги” қайси Чеховники? - деди Ҳамида.

- Ҳеч шубҳасиз бу Чеховники. Бу нарса биринчи марта “Современник” журналида босилган.

Шундан кейин ўртоқ Боқижон Бақоев узундан-узоқ сўзлаб кетди. Унинг нима тўғрида сўзлаётганини Ҳамида билмас эди. Детирдинг деган аллақандай машҳур танқидчи Шеллинг деган ёзувчига “сен дастёрга зор бўлгунча ўғлинг дастёр бўлади” деб хат ёзган; Маркс Добролюбовни Меринг билан бир қаторга қўйган; Стендинг деган аллақандай бир драматург ўлар чогида Демпинг деган бир танқидчига: “Агар бутун жониворларни худо яратган бўлса, мен унинг завқига қойил эмасман, эчкиемар ҳам жонивор бўлдими?” деган...

Ҳамиданинг боши оғирлашиб кетди; икки марта секин, оғзини очмасдан эснади.

Ҳамида мезбонлар билан хайрлашиб кўчага чиққанда қоронғи тушган эди; “Уйқу истаги” тўғрисида поччасидан ҳеч қандай фикр ололмади. Унинг сўзларидан нима олгани ҳақида ўзига ҳисоб берар экан, ғувиллаб турган бошида шундан бошқа ҳеч нарса йўқ эди: практикум, минимум, максимум; Детирдинг, Стендинг, Шеллинг,

Меринг, Демпинг...

1937

Абдулла ҚАҲҲОР